

ИНТЕРФЕРЕНТНИ ГРЕШКИ В УПОТРЕБАТА НА ГЛАГОЛА **СЪМ** В БЪЛГАРСКАТА РЕЧ НА ЧУЖДЕНЦИ

Венера Матеева-Байчева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Текстът представя устойчивите интерферентни грешки в езиковата практика на чужденци на български език, като вниманието се спира на употребата на формите на глагола **съм**. Проблемът се разглежда теоретично и от лингводидактична гледна точка. Анализира се езикова продукция на респонденти, в чийто майчин език **съм** няма структурен еквивалент, в съпоставка с носители на езици, в които се използва. От получените резултати се правят изводи в психолингвистичен и приложнолингвистичен план.

Ключови думи: приложна лингвистика; български език като чужд; интерферентни грешки; форми на глагола; спомагателен глагол; словоред

Овластяването на втори език включва натрупване на съвкупност от компетенции, като водеща сред тях е лингвистичната. В нейната основа са знанията за граматическата система на езика цел, които довеждат до функционална грамотност и в комбинация с други знания и умения – до успешно общуване. Отражение върху процеса на усвояване на втори (чужд) език имат редица фактори, сред които са типологията на майчиния език и езика цел, другите езици, които владее индивидът, граматическите знания по майчиния език, общата култура, възрастта, мотивацията.

Много често под влиянието на модели в майчиния език се допускат грешки в системата на втория език, познати като интерферентни. Възприемаме психолингвистичния механизъм на интерференцията като процес, който в дадена контактна ситуация отразява разпространението, последователността и устойчивостта на даден лингвистичен факт от езика източник в езика реципиент. Най-пълно езиковият контакт, пораждащ интерференция, може да бъде разбран, когато се разглежда в „широк психологичен и социокултурен контекст“ (Вайнрайх, 1979: 26, по Hadzhieva, 2013: 4) Тук се придържа и към определението за интерферентни грешки на Ладо, според което те са

влиянията, идващи от знания и умения, присъщи на речевите навици на родния език, които оказват отрицателно въздействие при овладяването на чуждия език (Ладо, 1964: 91, по Hadzhieva, 2013: 7). Когато грешките са повтарящи се и са типологично идентични, те се определят като устойчиви.

Настоящото изследване се фокусира върху устойчивите интерферентни грешки при усвояването на граматически форми с форми на глагола съм в езиковата продукция на чужденци, изучаващи български език. При практическата работа по български език прави впечатление, че граматически уместната употреба на спомагателния глагол съм в различни граматически форми представлява трудност. Работата си поставя за цел да представи конкретни конструкции, които затрудняват изучаващите български език като чужд, и да типологизира устойчивите интерферентни грешки с оглед на майчиния език и нивото на владееене на български език на изследваните респонденти.

За словоредата на клитиките в българското изречение

Словоредните особености на клитиките в славянските езици, в това число и на българския, са обект на интензивни научни проучвания през призмата на различни лингвистични теории (Avgustinova 1994, 1997; Hauge 1976; Legendre 1996; Tisheva 2001; Anderson 1996; Legurska 1981). Интерес буди лингводидактичният поглед към българската морфологична система. В тази насока са работите на Слабакова (Slabakova, 2013, 2017), Хаджиева (Hadzhieva, 2004, 2013, 2017), Крейчова (Kreychova, 2016).

Голяма част от устойчивите грешки на чужденците при употребата на формите на съм зависят от особеностите на словоредата в българското изречение и мястото на клитиките в него. Специфичният български словоред е предизвикателство за чужденците, защото „като отражение на логически критерии на мисленето словоредът представлява една от най-устойчивите страни на езиковата действителност“ (Hadzhieva, 2017), а овладяването му би било критерий за висока компетентност по втория език. Хаджиева отбелязва още, че недоброто познаване на чуждата езикова система, от една страна, и намесата на родноезиковия навик, от друга страна, са причина за трудностите в овладяването на словоредните особености в българския език, което представлява явление със значителна устойчивост и последователност (Hadzhieva, 2017).

Българският словоред се приема за свободен, организиран около общия модел SVO. Редица наблюдения показват, че в него се открива определен ред, който може да бъде обяснен чрез дълбинната структура на изречението. Всички части на изречението, в това число и изразените чрез клитики, имат свое относително устойчиво място.

По отношение на предикативните клитики приемаме определението на Zwicky (Zwicky, 1997), цитирано от Тишева (Tisheva, 2001: 65) за „специалните клитики“, според което те са думи без собствено ударение, които се нами-

рат в непосредствена близост до предиката, заемат позиция от лявата или от дясната му страна, като образуват акцентна дума с него. Тези думи са, от една страна, неударени, а от друга – не могат да се реализират в позиции, в които се появяват техните пълни съответствия. Групата на предикативните клитики обхваща елементи с различна морфологична природа – кратките дателни и винителни форми на личното местоимение, кратките възвратно-притежателни форми, въпросителната частица *ли* и частицата за бъдеще време *ще*, както и формите на глагола *съм* за сегашно време – обект на нашето наблюдение. Формите на *съм* за минало време според Тишева не са същински клитики, тъй като са ударени, но се държат като клитики и могат да бъдат разглеждани заедно със сегашните форми. Клитиките са подвижни елементи, които се движат вляво или вдясно от предиката. Според Тишева те се движат по-точно около елемента, маркиран като лексикална категория, който носи информацията за глаголно време и лице (Tisheva, 2001: 66 – 67, 70). Обикновено заемат втората позиция в изречението, което отговаря на теорията за клитиките на Вакернагел. Според Мила Димитрова-Вълчанова клитиките са свързани фонологично и синтактично с елементи, които се намират на първа позиция (Dimitrova-Valchanova, 1995, 1998). В този смисъл словоредът на клитиките, в това число на спомагателния глагол, е фиксиран. В изречения с различни съставни елементи могат да се наблюдават и съответни премествания съобразно описаните ограничения. Трябва да се изтъкне и друга особеност на клитичните елементи (местоименни и частици) – образуват верига (cluster) на равнището на изречението (*Аз му ги давам; Аз му ги дадох; Аз ще му ги дам; Аз не съм му ги дала; Аз не му ги бях дала.*). Местоименните клитики се явяват в реда дателна – винителна. Ако е наличен спомагателният глагол *съм* в сегашно време, той заема най-лява позиция. Преместването на клитиките се налага след преместването на причастието пред глагола в сложните глаголни форми. Тогава се реализират варианти с приближаване до първия ударен глагол или до втората позиция (*Аз му го бях дал. – Дал му го бях*). Оформя се възел на позициониране на клитиките веднага след първата позиция, подобен на глаголни (Tisheva, 2001).

Всички тези особености на словоредното място на клитиките обосновават затрудненията, които чужденците срещат при конструиране на просто изречение с клитичен елемент или клъстер. Подредбата на неударените зависими елементи в изречението подлежи на целенасочено изучаване от чужденците чрез модели на изречения, в които се употребяват.

Емпирично наблюдение

Проучваните данни са ексцерпирани от писмени текстове на чужденци – разгледани са конструкции, които включват спомагателния глагол *съм* в сегашно или минало време. Конструкциите, в които е обект на интерес глаголът

съм в нашата работа, са съответно граматически форми за **съставно именно** сказуемо, **минало неопределено** време, **минало предварително** време, **страдателен залог**. Вниманието се спира на употребата на съм в положително, отрицателно и въпросително изречение, както и в подчинено изречение.

Тук се придържаме към тезата, изведена от дългогодишни изследователи в областта на интерференционните процеси, че съпоставката на майчиния с изучавания език е основа за някои грешки, като „и сходствата, и разликите могат да бъдат източник на интерференция“ (Hadzhieva, 2013: 12). Според предварителната хипотеза, формирана от наблюденията при практическата работа със студенти, употребата на спомагателния глагол ще затруднява онези обучавани, в чийто майчин език липсва структурен еквивалент на спомагателния глагол, най-вече руснаци и украинци. Изпускането на съм се наблюдава в най-голяма степен в началното ниво на обучение по български език на тези студенти. По-напредналите носители на руски език допускат грешки от различен тип – основно в словореда на спомагателния глагол в различни видове изречения (въпросителни, отрицателни, подчинени). Грешките от този характер се възприемат като устойчиви интерферентни грешки. Носителите на майчин език, в който се открива спомагателен глагол, имат по-малко затруднения в овладяването на съм, а допуснатите грешки са на нивото на словореда.

Изследване. Анализ на резултатите

На анализ са подложени 428 конструкции от текстове на 83 студенти с ниво на владеење на български език Б2, с майчин език руски, украински, гръцки, македонски, сръбски и турски. Сред разгледаните конструкциите, които съдържат грешка, са 72.

При респондентите с майчин език руски и украински допуснатите грешки при употребата на спомагателния глагол очаквано са най-много. Предварителната хипотеза се потвърждава, а типологичното разпределение на допуснатите грешки (около 65% от общия брой) обхваща няколко групи. На първо място и основно по честота е изпускането на спомагателния глагол в съставно именно сказуемо: *Първа седмица_ много трудно; Моят приятел_ много мъдър; Децата бих искали да ядат сладки неща, колкото_ възможно; Не_ интересно ми е, когато хората обсъждат телевизионните шоута; Излъчването на дома ни_ здравословно, успокояващо; Улицы във студентски град_ най-малки; Моята стая_ съвременната; Моят нов приятел в България_ Бишуун, той_ от Молдова; Ток като всички монголци_ висок; Той не_ дебел, малко спортивен човек.*

Среща се и погрешно съгласуване на съм в съставното именно сказуемо: *Първата и четвъртата част от този тест (са) е трудна (-и); В този филм е (са) храбри герои; От една страна болестите – това (те) винаги е (са) лошо;*

Това **бях** един от най-обикновените дни в университета; Ние **бях** на почивка и вече отивали на друга лекция.

Често се среща и неправилен словоред на **съм** в съставно именно казуемо в подчинено изречение: *Зимата е много топла, но забавно е, че трябва да сложа шапката през лятото; Мисля, че трябва да поръчам от Амазон, защото по-евтино е; Мисля, че лошо е, когато родители влязат в стаята на децата; Другите райони не познавам, но сигурен съм, че те са; Защото в един ден беше ми много лошо.*

Като устойчива грешка се отчитат и изпускането или неправилният словоред на **съм** в сложна глаголна форма и в подчинено изречение: *Аз пътувал до Париж; Ще разкажа, че ходили сме в други страни със семейство ми.*

Има литературни данни за трудностите при усвояването на спомагателния глагол **съм** от носители на руски и украински език, които нашите резултати потвърждават. Редовното изпускане на спомагателния глагол **съм** като част от съставно казуемо се възприема като характерно (устойчива интерферентна грешка) за българската реч на носители на руски език. В руския език нулевата морфема или паузата осъществява връзката между двата члена на именното словосъчетание. Тази пауза има значение на елемент на изрази, нещо повече – това е знак на предикация (Benvenist, 1974: 204 по Hadzhieva, 2013: 60). Хаджиева обяснява явлението от психолингвистична гледна точка, като изтъква, че „в началото на речевия акт голяма част от анкетираните не пропускат формите на **съм** (т.е. прогнозираното интерференционно морфологично явление не се регистрира). Но след като русите известно време говорят на български, вниманието им се притъпява и употребата на непривично оформения за русина български предикативен израз отстъпва пред „руската“ конструкция, която пък се възприема от българското езиково съзнание като „елиптична“. (Hadzhieva, 2013: 60). Хаджиева обръща внимание на смесването на значенията на спомагателния глагол **съм** и глагола **има** като проява на устойчива интерференция.

Спомагателният глагол **съм** няма структурен еквивалент в руския език и това затруднява употребата му в българския. Като значителна причина за появата на устойчиви интерферентни грешки при употребата на спомагателния глагол може да се изтъкне и различието в темпоралните системи на българския и руския език. Сложните глаголни времена са непознати за езиковото съзнание на носителите на руски език и съответно конструирането на сложните глаголни форми се явява отново липсващ елемент, който трябва да се въведе допълнително в представите на говорещия. Както става ясно от изнесените резултати, на ниво около Б2 устойчивите грешки при употребата на спомагателния глагол са в процес на преодоляване и са много по-ограничени от допусканите в началните нива.

За носителите на езиците, в които спомагателният глагол **съм** има структурен еквивалент, усвояването на съдържащите негови форми конструкции

на български език е значително по-лесно. Много рядко се наблюдава изпускане на съм, по-честите грешки са в словоредното място на спомагателния глагол. Резултатите сочат, че чужденците успяват да вникнат в лексикалното значение на спомагателния глагол, защото майчиният език им позволява адекватен превод, но изпитват затруднения при следването на словоредната логика на българското изречение. Резултатите на носителите на езици от балканската група – сръбски, босненски, турски и гръцки, се различават значително от тези на руснаците и украинците. Най-често грешки в словоредата се допускат от носителите на сръбски и босненски: *Роклите са й онези, от старите; Те там няма как да са (Те няма как да са там), ако са не учили този език; Много добре работи работата си, за всичко тя е там главна (тя е главна там). Винаги ми помага и излизаме заедно и много сме добри приятели (сме много добри приятели); На педесет е килограма (Петдесет килограма е); Некой, с който съм се само чувал на скайпа (с който само съм се чувал); Повече от 3200 кандидати състезавали са се за шанс... (са се състезавали); По време на проведената лотария, която организира фондацията на Новак Джокович във сътрудничество с Призе, събрани са (са събрани) повече от 123.000.*

В тези примери прави впечатление, че клъстерът не се разрушава и поредността на клитиките не се размества, мястото му се измества, като цяло, и то най-често при употреба на наречие в изречението. Откриват се примери и с грешки в словоредата и съгласуването на съм: *до скоро проведената лотария, която бе организирана од Фондацията Новак Джокович с партньорството на Призе, събрано е (са събрани) повече от \$123.000.* Наблюдават се и редки примери на изпускане на съм в сложна глаголна форма: *До ден днешен, Фондацията е осъществила достъп до своите програми на 20000 човека, организирана е допълнително обучение за 1600 възпитатели, подкрепила 1000 семейства и осъществила ремонт за 40 предучилищни институции.*

Изследваните носители на гръцки и турски език допускат устойчиви грешки основно в именната група поради спецификацията и съгласуването по род, докато употребата на спомагателния глагол отговаря на граматическите особености на българския език. Могат да се посочат редица примери за неточности в употребата на глаголни форми и окончанията за лице, съвместната употреба на глаголните времена в текста, избора на глаголно време, предлозите, лексиката. Регистрираме обаче добро владение на употребата на спомагателния глагол в сегашно и минало време във всички позиции, които са обект на интерес в настоящата работа. В този смисъл респондентите от тези две групи имат функцията на контролна група, според резултатите от която грешките на носителите на руски и сръбски език се очертават като устойчиви интерферентни явления, защото са свързани с особености на изходния език.

Изводи

Резултатите на отделните групи наблюдавани респонденти са различни. За носителите на руски и украински език хипотезата за изпускане на спомагателния глагол поради липсата на структурен еквивалент в родния език е потвърдена. Това е особено характерно за началния етап на обучение и се преодолява с нарастването на езиковата компетентност по български език. По-редки са грешките в словореда на клитичния клъстер, от който става част **съм**. При носителите на сръбски и босненски се наблюдават главно словоредни неточности. За групите на гърците и турците трудността в усвояване на спомагателния глагол се отчита като минимална.

Граматически вярното позициониране на спомагателния глагол предполага запазване на клъстера – линейната подредба на клитиките в изречението. Грешките на чужденците се дължат на липсата на усет по отношение на новата за тяхното езиково съзнание езикова структура, на трансфер от първия език, на отсъствие на еквивалент в родния език (както е в руски) или на недобро усвояване на теорията.

От съществено значение за ограничаване и преодоляване на интерферентните грешки е слушането на теоретичен курс по граматика на българския език в комбинация с практическите занятия. Въпросите на българския словоред, в това число и на словореда на клитиките, могат да бъдат представяни на теория (от морфосинтактична гледна точка), за да бъде изяснен структурният модел, към който се стремят чужденците. Особено продуктивна би била работата не само с компаративен анализ (сравнение на приликите и общите елементи между близкородствените езици), но и включването на конфронтационен анализ на езиковите факти (изтъкване на различията между езиците). Такъв подход, който може да се определи като прогнозиране на интерферентните грешки, би довел до тяхното ограничаване. Високата степен на познаване на структурния тип на изучавания език, както и систематичната съпоставка между родния и чуждия език на теоретично, а също и на практическо равнище могат да дадат много добри резултати в процеса на овладяване на чужд език. Затова неслучайно лингвистичната компетентност се определя като един от най-важните компоненти за реализирането на основната цел на чуждоезиковото обучение – изграждането на комуникативна способност у обучавания (Ван Ек, 1985: 374 – 377 по Hadzhieva, 2004: 13).

Слабакова (Slabakova, 2017) предлага нов поглед към преподаването на втори език, който обвързва принципите на генеративната граматика с езиковото обучение. Според нея излагането на устойчивите места на елементите като универсална схема на изречението на езика цел в процеса на преподаване би помогнало на чужденците да позиционират по-успешно отделните му части. Такъв подход при преподаването на българския език като чужд може да намери успешно приложение в теоретичните и практическите курсове за чужденци.

В практическото обучение по български език е особено важно:

1. За нива А1 и А2 да бъдат използвани за практическо затвърждаване на употребата на моделите упражнения за формиране на изречения по зададена схема, включващи словоредни вариации (например положително, отрицателно, въпросително изречение).

2. За нива Б1 и Б2 са подходящи целенасочени учебни задачи за превод, както и за създаване на собствен текст. Такива практически упражнения репрезентират в най-голяма степен формираните умения за създаване на изречения съобразно особеностите на българския словоред. Обичайно обучаваните в тези нива вече използват сложни изречения, в които позиционирането на езиковите елементи е по-усложнено.

В обучението на напредналите са особено подходящи и задачи за създаване на спонтанна диалогична реч по зададена тема. Освен преподавателя като редактор на речевата продукция дава добър резултат да се включи и един участник редактор от групата на обучаваните. Неговата задача е да посочи необходимите корекции в хода на диалога и да направи обобщение в края на занятието. Така учителят има минимална роля, а опитът показва, че при саморедактиране и редакция от участник в групата възприемането на отделните пропуски е по-пълноценно.

Това са част от средствата, чрез които може да се подпомогне постигането на водещата цел на обучението по български език като чужд – чужденците да затвърдят нормативния книжовен модел, като го прилагат както в писмените си текстове, така и в разговорната си спонтанна или дидактически моделирана реч.

ЛИТЕРАТУРА

- Anderson, S.R. (1996). How to put your clitics in their place or why the best account of second position phenomena may be the something like the best one. In: *The linguistic Review* 13: 165 – 191.
- Avgustinova, T. (1994). On Bulgarian Verb clitics. In: *Journal of slavic Linguistics* 2, 29 – 47.
- Георгиева, Е (1974). *Словоред на простото изречение в българския език*, София, изд. на БАН.
- Dimitrova-Valchinova, M. (1995). Clitics in Slavic, *Studia linguistica*, 49, 54 – 92.
- Hauge, Ro. (1976). *The word order of predicate citics*, Oslo.
- Крейчова, Е. (2016). *Славянският Вавилон (за интерференцията между славянските езици)*, Парадигма, 2016.
- Legendre (1996). Clitics, verb (non) movement, and optimality in Bulgarian. In: *Technical report JHCRCog Si*, 96 – 5.

- Slabakova, R. (2017). Grammatical meaning and the second language classroom, In: *Introduction in language teaching research*, dec.
- Тишева, Й. (2001). Свободен или фиксиран е словоредът на клитики-те? В: *Българският език през XX в.* В. Радева (съст.), 64 – 71, Марин Дринов, Пенсофт, 66 – 67, 70.
- Франкс, С. (2013). Кратко описание и анализ на парадигматичните клитики в българския език. В: *Нови изследвания по генеративен синтаксис на българския език*, София, 11 – 137.
- Хаджиева, Е. (2004). *Синтактична интерференция между сродни езици*, СемаРШ, 13 – 15.
- Хаджиева, Е. (2013). *Интерференцията между сродни езици в психолингвистичен аспект*. Гутенберг, 60 – 65.
- Хаджиева, Е. (2017). Словоредните различия между българския и руския език – източник на синтактична интерференция, В: *Български език и литература*, 3, 59/2017, 314 – 312.

REFERENCES

- Anderson, S.R. (1996). How to put your clitics in their place or why the best account of second position phenomena may be the something like the best one In: *The linguistic Review*, 13: 165 – 191.
- Avgustinova, T. (1994). On Bulgarian Verb clitics. In: *Journal of slavic Linguistics*, 2, 29 – 47.
- Georgieva, E. (1974). *Slovored na prostoto izrechenie v bulgarskia ezik*, Sofia, BAN.
- Dimitrova-Valchinova, M. (1995). Clitics in Slavic, *Studia linguistica*, 49, 54 – 92.
- Hauge, Ro (1976). *The word order of predicate citics*, Oslo, 1976.
- Kreychova, E. (2016). *Slavyanskyat Vavylon (za interferenciata mezhdu slavyanskite ezici)*, Paradigma.
- Legendre (1996). Clitics, verb (non) movement, and optimality in Bulgarian. In: *Technical report JHCRCog Si*, 96 – 5.
- Slabakova, R. (2017). Grammatical meaning and the second language classroom, In: *Introduction in language teaching research*, dec.
- Tysheva, Y. (2001). Svoboden ili fyksyran e slovoredat na klitikite? V: *Balgarskyat ezik prez XX vek*, 64 – 71, Marrin Drinov, Pensoft, 66 – 67, 70.
- Franks, S. (2013). Kратко opisanie na paradigmatichnite klitiki v bulgarskya ezik. V: *Novi izsledvania po generativen syntaksys na bulgarskya ezik*, София, 11 – 137.
- Hadzhieva, E. (2004). *Sintaktichna interferencia mezhdu srodni ezici*, SemaRSH, 13 – 15.

- Hadzhieva, E. (2013). *Interferenciata mezhdu slozhni ezici v psiholingvistichen aspekt*. Gutenberg, 60 – 65.
- Hadzhieva, E. (2017). Slovoednitate razlichia mezhdu bulgarskia I ruskia – iztochnik na sintaktichna interferencia. V: *Bulgarski ezik I literatura*, 3, 59/2017, 314 – 312.

INTERFERENCE ERRORS IN THE USAGE OF THE VERB “TO BE” IN BULGARIAN SPEECH OF FOREIGNERS

Abstract. The report presents the persistent interference errors in the speech of foreign students in Bulgarian with attention to the acquisition and developing of the forms of the Bulgarian auxiliary verb “to be”. The problem is dealt theoretically and from Applied Linguistics point of view. We analyze linguistic output of respondents in whose native (first) language there is not a structural equivalent of “to be” compared with the output of speakers with a first language including “to be”. On the basis of our results we make some conclusions in Psycholinguistics and Applied Linguistics path.

Keywords: applied linguistic; Bulgarian as foreign language; interference errors; forms of the verb; auxiliary verb; wording

✉ **Dr. Venera Mateeva-Baycheva, Assist. Prof.**

University of Sofia

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

Sofia, Bulgaria

E-mail: v_baycheva@slav.uni-sofia.bg